

تحلیل محتوای برنامه‌های توسعه آموزش عالی با تمرکز بر تغییرات ساختاری و کارکردی استقلال نظام دانشگاهی

احمد فتح‌الهی^{۱*}، محمد یمینی^۲، زهرا صباغیان^۳، مقصود فراستخواه^۳، محمد قاضی طباطبائی^۴

۱- دانشجوی دکتری دانشگاه شهید بهشتی، عضو هیأت علمی دانشگاه پیام‌نور

۲- استاد دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی

۳- عضو هیأت علمی مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی

۴- استاد دانشگاه تهران، دانشکده علوم اجتماعی

چکیده

در این تحقیق به بررسی مقایسه‌ای تغییرات ساختاری و کارکردی استقلال نظام دانشگاهی در برنامه‌های پنج‌ساله بخش آموزش عالی پس از انقلاب اسلامی پرداخته شده است. مبانی نظری این تحقیق تلفیقی از تئوری سیستم‌ها و نظریات ارائه شده در زمینه‌های مدل‌های حکمرانی آموزش عالی و کارکردهای استقلال دانشگاهی است. هدف از این تحقیق، بررسی و تشریح روند تغییرات ساختاری (مدل‌های سه‌گانه حکمرانی آموزش عالی) و کارکردی استقلال نظام آموزش عالی ایران، در طی برنامه‌های پنج‌گانه توسعه است. بدین منظور از روش تحلیل محتوا با رویکرد کمی و مصاحبه استفاده شده است. هدف از تحلیل محتوا، بررسی میزان فراوانی مقوله‌های مرتبط با مدل‌های حکمرانی آموزش عالی و کارکردهای استقلال دانشگاهی در متن برنامه‌های پنج‌گانه توسعه است. برای تجزیه و تحلیل اطلاعات از شاخص‌های آمار توصیفی و استنباطی همانند آزمون مجذور کای استفاده شده است. در بخش مصاحبه، از سؤالات نیمه‌ساختاریافته برای جمع‌آوری اطلاعات استفاده شده است. یافته‌های تحقیق هم در سه بخش ارائه شده‌اند که بخش اول شامل یافته‌های حاصل از تحلیل محتوا، بخش دوم شامل یافته‌های حاصل از مصاحبه با خبرگان موضوعی و بخش سوم نیز مشتمل بر مقایسه یافته‌های حاصل از تحلیل محتوا و مصاحبه است. در حالت کلی و با نگاهی به سیر تغییرات ساختاری (مدل‌های حکمرانی آموزش عالی) و کارکردی استقلال دانشگاهی در طول پنج برنامه توسعه، ملاحظه می‌شود که یک تغییر در جهت‌گیری و نگرش برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران کشور، از مدل‌های حکمرانی دولت‌گرا به مدل‌های حکمرانی هومبولتی و بازارمحور ایجاد شده که به تبع این تغییر نگرش، میزان توجه به برخی از کارکردهای استقلال دانشگاهی در طی برنامه‌های سوم، چهارم و پنجم توسعه، بیش از سایر برنامه‌ها بوده است. همین رابطه مثبت نشان‌دهنده تعامل بین ابعاد ساختاری و کارکردی استقلال دانشگاهی در طی برنامه‌های توسعه است.

کلیدواژه‌ها: استقلال دانشگاهی، مدل‌های حکمرانی آموزش عالی، نظریه سیستم‌ها، کارکردهای استقلال دانشگاهی، تحلیل محتوا

۱- مقدمه

وفاداری به حقیقت علمی در دانشگاه را مخدوش کرده و به اعتبار دانشی که در دانشگاه تولید و آموزش داده می‌شود لطمه می‌زند. اساسی‌ترین کنش مورد انتظار از دانشگاه، نقد و روشنگری اجتماعی است و این نمی‌تواند در شرایطی که دانشگاه‌ها بازوی فکری و ایدئولوژی قدرت حاکم تلقی می‌شوند رخ دهد [۱].

استقلال دانشگاه از الزامات ساختی و کارکردی آن است زیرا پیچیدگی تخصصی دانش ایجاب می‌کند که دانشگاه‌ها مستقل باشند. مداخله مراجع بیرونی مانند دولت در دانشگاه، اصل

* نویسنده عهده‌دار مکاتبات: ahmadfattolahhi@yahoo.com

آموزش عالی لغو و مصرف اعتبارات جاری، عمرانی و اختصاصی آنها تابع مقررات عمومی شد.

مرحله چهارم؛ شامل سیر احیای استقلال دانشگاه‌ها است. از سال ۱۳۶۷ به بعد دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی و پژوهشی از طریق وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و شورای عالی انقلاب فرهنگی، تلاش‌هایی را برای کسب مجدد استقلال مالی، اداری و استخدامی آغاز نمودند. تصویب قانون تشکیل هیأت‌های امناء دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی و پژوهشی، مصوب جلسات ۱۸۱ و ۱۸۲ مورخ ۱۳۶۷/۱۲/۲۳ مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی را می‌توان گام اول در جهت احیاء استقلال مؤسسات مذکور تلقی نمود [۴].

مرحله پنجم؛ بعد از تصویب بند الف ماده ۴۹ قانون برنامه چهارم توسعه در سال ۱۳۸۳ است. در این بند بیان شده که دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی و پژوهشی دولتی و همچنین فرهنگستان‌های تخصصی دارای مجوز از شورای گسترش آموزش عالی و وزارتخانه‌های علوم، تحقیقات و فناوری و بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و سایر مراجع قانونی ذیربط، صرفاً بر اساس آئین نامه‌ها و مقررات اداری، مالی، استخدامی و تشکیلاتی خاص، مصوب هیأت امناء مربوط که حسب مورد به تأیید وزارت علوم، تحقیقات و فناوری یا بهداشت، درمان و آموزش پزشکی می‌رسد بدون الزام به رعایت قانون محاسبات عمومی و استخدام کشوری و سایر قوانین و مقررات عمومی اداری، مالی و استخدامی اداره خواهند شد [۶].

با توجه به سیر تاریخی استقلال دانشگاهی در ایران و مراحل پنج‌گانه فوق‌الذکر ملاحظه می‌شود که در دوره قبل از انقلاب، دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی دارای استقلال نسبی بوده و بر اساس آئین‌نامه‌های مصوب هیأت‌های امناء خود اداره می‌شدند. اما این روند با وقوع انقلاب اسلامی دچار افول شده چنانچه از ابتدای سال ۱۳۵۸ تسهیلات اعطائی به دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی لغو و مصرف اعتبارات جاری، عمرانی و اختصاصی آنها تابع مقررات عمومی شده است. با توجه به این تحولات ملاحظه می‌شود که دانشگاه‌ها از ابتدای سال ۱۳۵۸، هویت مستقل خود را از دست داده و همانند دیگر دستگاه‌های اجرائی اداره می‌شدند. این روند از

به طور کلی میزان استقلال دانشگاه‌ها را می‌توان بر روی یک طیف مورد ارزیابی قرار داد. عموماً با اعطاء استقلال، مسئولیت‌پذیری افزایش می‌یابد. تفویض نکردن مسئولیت‌ها و اختیارات، انزوا و انفعال افراد و سازمان‌ها را در پی دارد و پاسخگوئی آنها را کاهش می‌دهد. اعطاء استقلال به دانشگاه‌ها سیاستی اصولی برای افزایش مسئولیت‌پذیری، پاسخگوئی و ایجاد ثبات است اما پاسداری از استقلال واقعی دانشگاه و تبدیل نکردن آن به سازمانی متمرکز، به جای نظام آموزش عالی غیرمتمرکز، به آسانی صورت نمی‌پذیرد.

از یک سو دانشگاه‌ها و جامعه علمی بر استقلال خود پافشاری می‌کنند و از سوی دیگر، به علت مشکلات اقتصادی و ساختار متمرکز، نیاز دانشگاه‌ها به کمک‌های مالی دولت هر روز بیشتر می‌شود. جذب منابع مالی، تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری، از موضوعات مهم در بحث استقلال دانشگاه‌هاست و منابع مالی، از ابزارهای کلیدی دولت برای کنترل آموزش عالی است. وابستگی مالی به معنای اجرای سیاست‌های دولت است [۲].

استقلال دانشگاهی در کشور ایران نیز با فراز و نشیب فراوانی روبرو بوده و با نگاهی به تحقیقات مختلف [۳ و ۵] می‌توان به صورت مختصر مراحل زیر را برای ادوار تحول و تطوّر آن در نظر گرفت:

مرحله اول؛ از سال ۱۲۷۷ تا سال ۱۳۳۹ شورای دانشگاه‌ها و مؤسسات علمی عملاً عهده‌دار هدایت نسبی مؤسسات علمی بود.

مرحله دوم؛ شامل استقلال مالی و استخدامی دانشگاه‌ها و مؤسسه‌های آموزش عالی تا قبل از سال ۱۳۵۸ است زیرا تا قبل از سال ۱۳۵۸ آنها به صورت مستقل اداره می‌شدند و تابع آئین‌نامه‌های مصوب هیأت‌های امناء خود بودند. اعتبارات جاری منظور در بودجه سالانه کل کشور برای این قبیل مؤسسات بر اساس آئین‌نامه‌های مصوب هیأت‌های امناء آنها مصرف می‌شد [۴].

مرحله سوم؛ شامل سیر نزولی استقلال مالی است. از ابتدای سال ۱۳۵۸ تسهیلات اعطائی به دانشگاه‌ها و مؤسسات

البته شایان ذکر است که هر کدام از مدل‌های حکمرانی آموزش عالی به نوبه خود تأثیر ویژه‌ای بر روی کارکردهای استقلال دانشگاهی بر جای می‌گذارند که عمده‌ترین کارکردهای استقلال دانشگاهی را نیز با مراجعه به منابع نظری، می‌توان در چهار مورد زیر لحاظ نمود:

الف) استقلال سازمانی

ب) استقلال مالی

ج) استقلال کارکنان

د) استقلال حقیقی [۱۳ و ۱۴].

حال با ملاحظه ساختار قدرت و اختیار تصمیم‌گیری در سیستم‌های آموزش عالی، که ایجادکننده مدل خاصی از حکمرانی آموزش عالی برای آنها است و هر کدام از مدل‌های حکمرانی آموزش عالی نیز به نوبه خود دربرگیرنده کارکردهای مختص خود در حوزه‌های چهارگانه مورد اشاره هستند می‌توان دانشگاه‌ها را به عنوان سیستم‌های اجتماعی پیچیده‌ای در نظر گرفت که دربرگیرنده ابعاد ساختاری (ساختار قدرت و اختیار تصمیم‌گیری-مدل‌های حکمرانی آموزش عالی) و کارکردی (فرآیندها و برون‌دادهای رفتاری) ویژه‌ای هستند و به تبع تغییر و تحول در ابعاد ساختاری، ابعاد کارکردی آنها نیز دچار تغییر می‌شود [۱۵].

این نوع نگرش در بررسی پدیده‌ها و نظام‌های اجتماعی، قدمتی طولانی در حوزه دانش جامعه‌شناسی دارد و از آن به رویکرد ساختاری-کارکردی^۴ تعبیر می‌شود [۱۶ و ۱۷]. فایده این نوع نگرش، در اجتناب از محدودنگری و در نظر گرفتن کلیت یک نظام اجتماعی همانند دانشگاه، با تمام وجوه ساختاری و کارکردی آن است [۱۵].

با توجه به توضیحات فوق، این مطالعه قصد دارد با استفاده از مبانی نظری و ادبیات تحقیق، تجربه زیسته‌ای که در طول پنج برنامه توسعه آموزش عالی^۵ بعد از پیروزی انقلاب اسلامی در زمینه ابعاد ساختاری و کارکردی استقلال دانشگاهی به وقوع پیوسته است را مورد بررسی قرار دهد تا این‌که از این طریق بتواند توضیح و تشریحی علمی را برای بررسی و مقایسه

سال ۱۳۶۷ و همزمان با تصویب قانون هیأت امناء توسط شورای عالی انقلاب فرهنگی، دچار تغییر شده و سرانجام در سال ۱۳۸۳ و با تصویب بند الف ماده ۴۹ قانون برنامه چهارم توسعه، به نقطه عطف خود رسیده و استقلال دانشگاه‌ها به رسمیت شناخته شده است. لازم به ذکر است که استقلال دانشگاه‌ها در برنامه پنجم توسعه و در بند ب ماده ۲۰ قانون برنامه پنجم توسعه نیز مورد تصریح قرار گرفته است.

با ملاحظه مراحل پنج‌گانه فوق ملاحظه می‌شود که در هر کدام از مراحل مذکور، نوع خاصی از ساختار قدرت و اختیار تصمیم‌گیری و مدل حکمرانی بر آموزش عالی^۱ کشور حاکم بوده که در طیفی از استقلال دانشگاهی برای نظام آموزش عالی تا کنترل کامل قدرت و اختیار تصمیم‌گیری در دست دولت در نوسان بوده است.

با مراجعه به ادبیات و مبانی نظری مرتبط با الگوهای حکمرانی آموزش عالی [۸ و ۷] نیز ملاحظه می‌شود که عوامل تشکیل‌دهنده ساختار قدرت و اختیار تصمیم‌گیری در پنج حوزه ذیل قابل تقسیم‌بندی هستند:

الف) دولت و مقررات آن

ب) رقابت و بازار

ج) خودحکمرانی اعضاء هیأت علمی

د) خودحکمرانی مدیران

ه) راهنمایی و نفوذ ذینفعان

همچنین با توجه به میزان نفوذ و تأثیرگذاری هریک از عوامل فوق و کنش آنها با یکدیگر، مدل‌های خاص حکمرانی آموزش عالی به شرح زیر ظاهر می‌شوند [۱۰ و ۱۱ و ۱۲]:

الف) مدل دولت‌گرا

ب) مدل بازارمحور

ج) مدل خودحکمرانی دانشگاهیان (مدل هومبولتی)^۲.

1-Higher education governance models 2-Humbolt

۳-تاریخچه الگوی هومبولتی به دهه نخست قرن نوزدهم و دوره پروس می‌رسد که دانشگاه برلین توسط هومبولت در سال ۱۸۱۰ به وجود آمد و الگوی آن مبنایی برای نظام واحد و همگن آموزش عالی تحت نظر و با برنامه‌ریزی دولت فدرال در آلمان قرار گرفت. الگوی هومبولتی دانشگاه، به دلیل ویژگی‌هایی که مهم‌ترین آن، آزادی علمی بود به صورت الگویی درخور اقتباس برای بسیاری از دانشگاه‌های اروپا و آمریکا درآمد.

4-Structural – Functional

۵-توضیحات مختصر در زمینه برنامه‌های پنج‌گانه توسعه در قسمت پیوست مقاله ارائه شده است.

موارد مرتبط با روش تحقیق و ابزار مورد استفاده، یافته‌های تحقیق ارائه خواهد شد.

۲- پیشینه پژوهش

۲-۱ مبانی نظری

از نظر پیشینه تاریخی، با وجود آنکه اصول خودگردانی و آزادی علمی دانشگاه سابقه دیرینه داشته و از ابتدای پدید آمدن نهاد دانشگاه تاکنون همواره ماده اصلی ایده دانشگاه را تشکیل داده است تثبیت این اصول را می‌توان به قرن نوزدهم میلادی که وظایف و اصول حاکم بر دانشگاه در جامعه مدرن توسط هومبولت پیشنهاد شد برگرداند. در قرن گذشته نیز، به ویژه پس از جنگ جهانی دوم، این موضوع همواره در معرض نظریه‌پردازی و بحث در محافل علمی قرار داشته و دارد [۱۸].

فصل مشترک همه تعاریفی که از استقلال سازمانی^۱ و خودگردانی^۲ دانشگاه‌ها ارائه شده مبتنی بر اداره دانشگاه بدون مداخله خارجی یا عدم مداخله در زندگی داخلی دانشگاه‌ها است [۱۹ و ۲۰]. در تعاریف متداول، دانشگاهی مستقل محسوب می‌شود که بتواند با استفاده از اساسنامه داخلی خود بخش وسیعی از تصمیمات را در زمینه‌های هدف‌گذاری و تعیین اولویت‌ها، آموزش، پژوهش، برنامه‌های درسی و اعتبار مدارک، جذب و تخصیص منابع به مصارف مختلف، استخدام هیأت علمی و کارکنان و همچنین گزینش دانشجو، اتخاذ کند. در حالی که موضوع استقلال سازمانی و خودگردانی به نهاد دانشگاه یا مؤسسه مربوط می‌شود مفهوم آزادی علمی^۳ بیشتر به افراد یا اعضای جامعه علمی (استادان، مدرسان، پژوهشگران و دانشجویان) در دنبال کردن آزادانه فعالیت علمی‌شان بدون احساس فشار خارجی باز می‌گردد [۱۹ و ۲۰].

قدر مسلم بحث‌های یاد شده این است که ایفاء بسیاری از رسالت‌های امروزی دانشگاه در قبال جامعه، از قبیل مشارکت در توسعه پایدار اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی از طریق پژوهش، نوآوری و توسعه یا انتقال فناوری‌های مورد نیاز

تغییر و تحولات ساختاری و کارکردی استقلال دانشگاهی در طول برنامه‌های پنج‌گانه توسعه ارائه نماید.

برای دست یافتن به این هدف، محقق از یک سو اقدام به بررسی ساختار روابط قدرت و اختیار تصمیم‌گیری برای نظام‌های دانشگاهی در محیط درونی و بیرونی آنها می‌کند تا از این طریق بتواند الگوی روابط قدرت و اختیار تصمیم‌گیری را بین دانشگاه و محیط پیرامون آن که در مدل‌های حکمرانی آموزش عالی متبلور می‌شود تعیین نماید (بعد ساختاری) و از طرف دیگر برون‌دادهای رفتاری سیستم‌های دانشگاهی را که از فرآیندهای آن نشأت می‌گیرد مورد مطالعه قرار دهد تا از این طریق بتواند نوع واکنش‌های رفتاری سیستم‌های دانشگاهی را با توجه به نوع مدل حکمرانی آنها معین نماید (بعد کارکردی). بر این اساس مناسب‌ترین رویکرد برای درک و تفهیم این پیچیدگی‌ها، نگاه سیستمی به آن و تشریح چگونگی وقایع و رخدادها بر مبنای پیچیدگی‌های درونی و بیرونی آنها است. به همین منظور و برای درک پیچیدگی این موضوع، محقق از دیدگاه سیستمی برای تشریح استقلال دانشگاهی استفاده نموده و سعی دارد که با در نظر گرفتن حوزه‌های ساختاری و کارکردی استقلال دانشگاهی، چگونگی رخداد این پدیده را در حوزه زمانی برنامه‌های پنج‌گانه توسعه به صورت مقایسه‌ای و از طریق تحلیل محتوای مورد بررسی قرار دهد. لازم به ذکر است علاوه بر تحلیل محتوای برنامه‌های توسعه، محقق مصاحبه‌هایی را نیز با سی نفر از خبرگان موضوعی تحقیق، در رابطه با روند تغییرات حکمرانی آموزش عالی و میزان توجه به کارکردهای استقلال دانشگاهی، در طی برنامه‌های پنج‌گانه توسعه به عمل آورده است. هدف از انجام مصاحبه‌ها، جمع‌آوری اطلاعات تکمیلی در زمینه موضوع تحقیق، توضیح و تشریح یافته‌های حاصل از تحلیل محتوا و همچنین بررسی و مقایسه نتایج حاصل از این دو روش (تحلیل محتوا و مصاحبه)، در راستای اهداف تحقیق است. در ادامه مقاله، مبانی نظری مربوطه برای استخراج مقوله‌های مرتبط با ابعاد ساختاری (مدل‌های حکمرانی آموزش عالی) و ابعاد کارکردی استقلال دانشگاهی (کارکردهای استقلال دانشگاهی) ذکر شده و پس از تشریح

1-Institutional Autonomy
2-Self Governance
3-Academic Freedom

در طیفی از کنترل متمرکز دولتی تا مدل‌های کاملاً مستقل و خودگردان دانشگاهی ارائه نموده‌اند.

با توجه به دیدگاه سیستمی انتخاب شده برای این مقاله، در اینجا نیز از مدل‌های حکمرانی آموزش عالی گورنیتزکا و ماسون^۲ [۲۱]، طبقه‌بندی مدل‌های سه‌گانه سیستم‌های حکمرانی دووین و نایل^۳ [۱۱] و الگوی هم‌تاسازی حکمرانی دانشگاهی دی‌بوئر^۴ و همکاران [۱۲] برای صورت‌بندی ابعاد ساختاری استقلال دانشگاهی و از طبقه‌بندی توماس استرمن^۵ و همکاران [۱۳ و ۱۴] برای ارائه حوزه‌های کارکردی در چهار زمینه سازمانی، مالی، کارکنان و حقیقی استفاده خواهد شد. با توجه به موارد ذکر شده مدل مفهومی این تحقیق در قالب شکل ۱ است.

با توجه به این مدل مفهومی ملاحظه می‌شود که عوامل دولت و مقررات دولتی، رقابت و بازار و خودحکمرانی دانشگاهیان جزء عوامل شکل‌دهنده ساختار قدرت و اختیار تصمیم‌گیری در سیستم‌های آموزش عالی هستند [۱۱] و بسته به این که در شکل‌دهی ساختار قدرت و اختیار تصمیم‌گیری وزن و اهمیت کدام یک از این عوامل بیشتر باشد مدل‌های خاص حکمرانی آموزش عالی متناظر با آن شکل می‌گیرد که به ترتیب عبارت است از مدل دولت‌محور، مدل بازارگرا و مدل خودحکمرانی دانشگاهیان (مدل هومبولتی).

به موازات این که متناظر با هر یک از عوامل تشکیل‌دهنده ساختار قدرت و اختیار تصمیم‌گیری، چه مدلی در زمینه حکمرانی آموزش عالی حاکم شود؛ هر یک از مدل‌های حکمرانی آموزش عالی نیز به نوبه خود، برون‌دادهای رفتاری خاصی را در حوزه‌های کارکردی به نمایش می‌گذارند. به عبارت دیگر اگر از الگوی توماس استرمن و همکاران [۱۳ و ۱۴] برای طبقه‌بندی کارکردهای استقلال دانشگاهی در چهار حوزه استقلال سازمانی، استقلال مالی، استقلال کارکنان و استقلال حقیقی استفاده می‌کنیم اما هر کدام از مدل‌های حکمرانی آموزش عالی، ارائه‌کننده کارکردهای مختص به خود

جامعه، تربیت نیروی انسانی متخصص و مورد نیاز بازار کار و جامعه، توسعه و تعالی سرمایه انسانی جامعه (توسعه فردی و تعمیم آموزش عالی در یک جامعه فراگیر)، ارتقاء فرهنگ و تمدن و صیانت از ارزش‌ها و سلامت اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی و ... تنها با تکیه بر این مزیت نسبی دانشگاه [یعنی استقلال و آزادی علمی] میسر و معنی‌دار می‌شود. همچنین پاسخگویی دانشگاه در برابر جامعه (التزام اجتماعی)، قابلیت اعتماد^۱ و حفظ کیفیت و اعتبار علمی آن، با تکیه بر همین اصول بنیادین، مفهوم پیدا می‌کند. دانشگاه فاقد هویت علمی و فرهنگی مستقل، نه می‌تواند مؤثر باشد و نه پاسخگو [۱۸].

با توجه به موارد فوق ملاحظه می‌شود که دستیابی به استقلال دانشگاهی مطلوب، مستلزم ایجاد ساختارهای مناسب در زمینه روابط قدرت و اختیار تصمیم‌گیری بین نظام‌های دانشگاهی و محیط پیرامون آنها و تفویض اختیار تصمیم‌گیری به دانشگاه-ها، در زمینه امور مرتبط با تعیین اهداف و اولویت‌ها و چگونگی دستیابی به آنها است. نتیجه چنین امری نیز بروز و ظهور کارکردهای استقلال دانشگاهی در قالب استقلال سازمانی، استقلال کارکنان، استقلال مالی و استقلال حقیقی است. به عبارت دیگر دانشگاه‌ها، همانند سیستم‌های اجتماعی هستند که طراحی و توسعه ساختارهایی خاص برای آنها در حوزه روابط قدرت و اختیار تصمیم‌گیری در درون و بیرون سیستم، باعث بروز و ظهور کارکردهای ویژه‌ای برای آنها در زمینه‌های سازمانی، مالی، کارکنان و حقیقی می‌شود.

با مراجعه به پیشینه موضوع تحقیق می‌توان مبانی نظری محکمی را در رابطه با وجوه ساختاری و کارکردی استقلال دانشگاهی استخراج نمود که در جدول ۱ به مواردی از آنها اشاره شده است.

با توجه به این جدول، ملاحظه می‌شود که عمده نظریه‌پردازان حوزه آموزش عالی در مطالعه استقلال دانشگاهی و در حوزه ساختاری، اقدام به مطالعه ساختار روابط قدرت و اختیار تصمیم‌گیری در سیستم‌های دانشگاهی و محیط پیرامون آن کرده و از این طریق انواع مدل‌های حکمرانی آموزش عالی را

2-Gornitzka & Maassen
3-Dobbins & Knill
4-De Boer
5-Estermann

1-Accountability

با توجه به توضیحات ارائه شده در زمینه مدل‌های سه‌گانه حکمرانی آموزش عالی، مقوله‌های اصلی و زیرمقوله‌های مرتبط با هر کدام از مدل‌های مذکور در چهار حوزه تعادل نهادی قدرت در سیستم‌های دانشگاهی، سازوکارهای مالی آموزش عالی، خودگردانی کارکنان و استقلال حقیقی در جداول ۲ تا ۵ و مقوله‌های مرتبط با کارکردهای استقلال دانشگاهی نیز در جدول ۶ ارائه شده است.

در حوزه‌های چهارگانه استقلال سازمانی، مالی، کارکنان و حقیقی خواهند بود. بدین ترتیب با توجه به مدل‌های حکمرانی آموزش عالی (که نشان‌دهنده طیف‌های مختلف روابط قدرت و اختیار تصمیم‌گیری در سیستم‌های دانشگاهی و محیط پیرامون آنها هستند) و همچنین کارکردهای چهارگانه (استقلال سازمانی، مالی، کارکنان و حقیقی) می‌توان اقدام به مقایسه ساختاری و کارکردی استقلال دانشگاهی در طی برنامه‌های پنج‌گانه توسعه در نظام آموزش عالی کشور نمود.

جدول ۱) تحقیقات مرتبط با ابعاد ساختاری و کارکردی استقلال دانشگاهی

تحقیقات مرتبط با حوزه‌های کارکردی استقلال دانشگاهی	تحقیقات مرتبط با حوزه‌های ساختاری استقلال دانشگاهی
استقلال حقیقی، استقلال مدیریتی و استقلال مالی (بلترن و یولیمایون [۳۱])	انواع مدل‌های استقلال دانشگاهی گورنیتزکا و ماسون [۲۱] با مدل‌های چهارگانه عدم استقلال دانشگاهی (کنترل متمرکز دولتی)، شرکت نیمه‌مستقل دولتی، استقلال آکادمیک سنتی، مدل شرکت کاملاً مستقل
استقلال در زمینه‌های کارکنان، دانشجویان، برنامه درسی و تدریس، استانداردهای دانشگاهی، تحقیق و انتشارات، حکمرانی و مدیریت مالی (دن اندرسون و ریچارد یوهانسون [۳۰])	طبقه‌بندی مدل‌های سه‌گانه سیستم‌های حکمرانی دوبین و نیل [۱۱] با مدل‌های حکمرانی کنترل دولتی، خودکنترلی دانشگاهیان و مدل بازارمحور
استقلال سازمانی، استقلال مالی، استقلال کارکنان، استقلال حقیقی (توماس استرمن و همکاران [۱۴])	الگوی همتاسازی حکمرانی دانشگاهی دی بوئر و همکاران [۱۲] با مدل‌های پنج‌گانه حاکمیت سنتی، مدل حکمرانی آکادمیک، مدل خودحکمرانی مدیریتی، مدل حاکمیت ذینفعان، مدل حاکمیتی بازار [۳۸ و ۳۹]
استقلال حقیقی، استقلال مدیریتی، استقلال مالی (لوی دی سی [۳۲])	مدل‌های حکمرانی بوروکراتیک [۲۲ و ۲۳] مدل سیاسی [۲۴] مدل بی‌نظمی سازمان یافته [۲۵] و مدل بوروکراسی حرفه‌ای مینتزبرگ [۲۶]
حکمرانی مؤسسه‌ای، کارکنان، دانشجویان، مالی، آموزش و تحقیق (مطالعه سازمان همکاری‌های اقتصادی [۱۳])	مدل کارآفرینی کلارک [۲۷]، مدل دانشگاه خدمات محور تیچولود [۲۸]، مدل دانشگاه شرکتی مارچینسون و کانسیدین [۲۹] و دانشگاه‌های مدیریتی [۳۰]

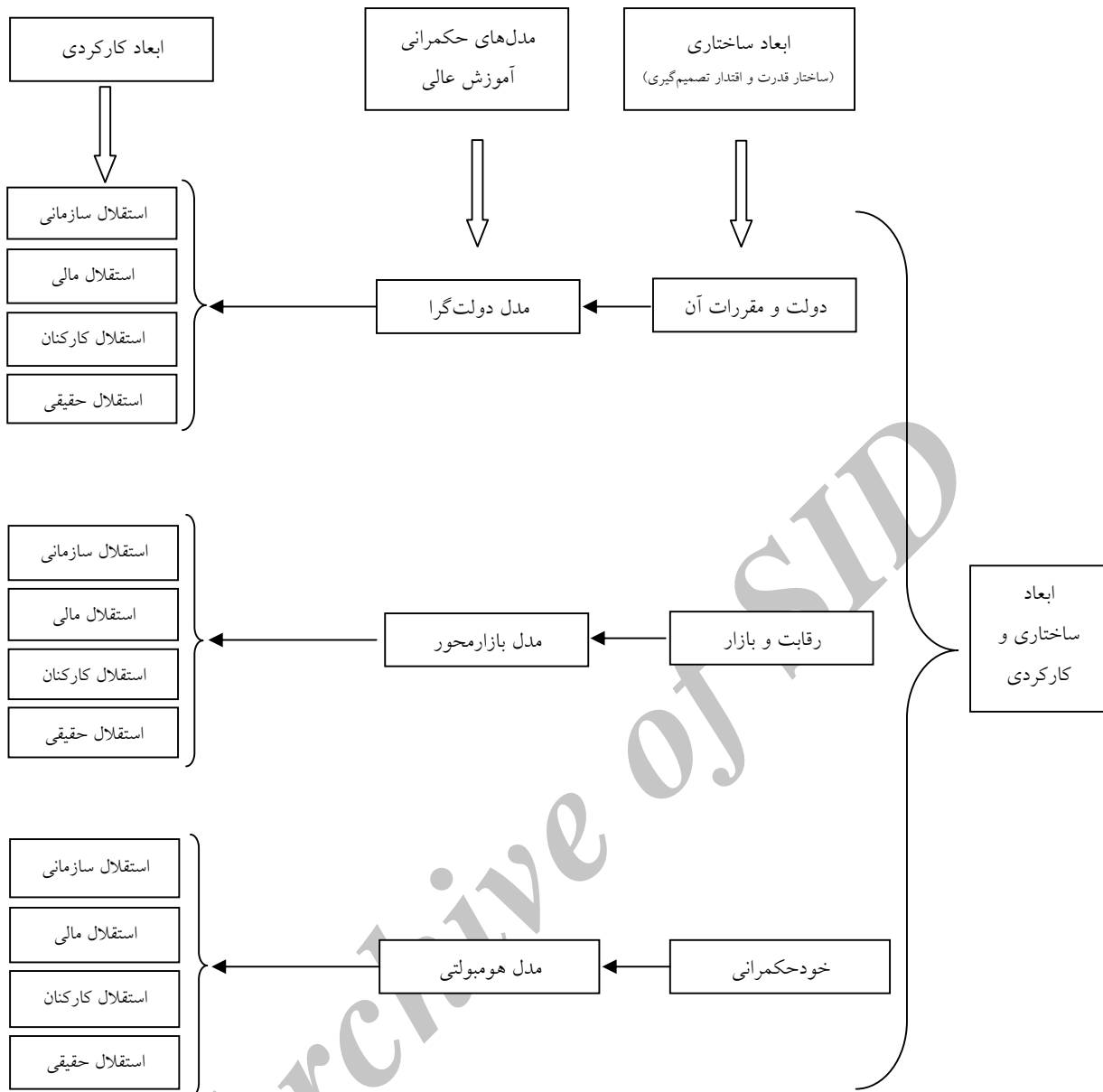
۳- اهداف

۲- مصاحبه با خبرگان موضوعی در رابطه با نگرش آنها نسبت به سیر تغییرات مدل‌های حکمرانی و میزان توجه به کارکردهای استقلال دانشگاهی در طی برنامه‌های پنج‌گانه توسعه با توجه به مدل مفهومی تحقیق

۳- بررسی و تشریح ارتباط بین ابعاد ساختاری (مدل‌های حکمرانی آموزش عالی) و کارکردی استقلال دانشگاهی با توجه به نتایج حاصل از تحلیل محتوا و مصاحبه

با توجه به توضیحات ارائه شده ملاحظه می‌شود که در این مقاله سه هدف عمده وجود دارد:

۱- تحلیل محتوایی اسناد برنامه‌های پنج‌گانه توسعه از منظر مقوله‌های مرتبط با ابعاد ساختاری (مدل‌های حکمرانی آموزش عالی) و ابعاد کارکردی استقلال دانشگاهی با توجه به مدل مفهومی تحقیق

شکل ۱) مدل مفهومی تحقیق

۴- روش تحقیق

روش تحقیق این مقاله، تلفیقی از روش‌های تحلیل محتوا و مصاحبه است. برای تحلیل محتوا از مدل قیاسی تدوین مقوله‌ها استفاده شده بدین صورت که مقوله‌های مرتبط با ابعاد ساختاری (مدل‌های سه‌گانه حکمرانی آموزشی عالی) و ابعاد کارکردی استقلال دانشگاهی، با توجه به پیشینه موضوع و نظریه‌های متفاوت موجود (جدول ۱) استنتاج و پس از بررسی و تأیید اساتید دانشگاه و خبرگان موضوعی، در قالب

جداول ۲ تا ۶ ارائه شده است. در ادامه هر کدام از برنامه‌های توسعه با توجه به این مقوله‌ها مورد تحلیل محتوایی قرار گرفته‌اند. رویکرد محقق در تحلیل محتوا نیز کمی بوده است. در روش‌های تحلیل محتوای کمی، متن یا اسناد مورد نظر با توجه به تعداد کمی مقوله‌ها مورد شمارش و در راستای اهداف تحقیق مورد استفاده قرار می‌گیرند. در این مقاله نیز متن برنامه‌های توسعه با توجه به فراوانی و سهم مقوله‌های اصلی و زیرمقوله‌های مدل‌های مختلف حکمرانی آموزشی عالی و کارکردهای استقلال دانشگاهی که در جداول

طریق فرمول کاپای کوهن^۱ محاسبه شده و ضریب پایایی برابر ۰/۷۴ بدست آمد که نشان‌دهنده میزان قابل قبول پایایی کدگذاری‌ها بود. با در نظر داشت مقدار بالای ضریب پایایی بدست آمده و همچنین لحاظ نمودن برخی تضادها در کدگذاری و توافق بر سر نسخه نهائی کدگذاری، روائی این کدگذاری‌ها تأمین شده است.

در بخش مصاحبه، از روش مصاحبه نیمه‌ساختاریافته دربرگیرنده سؤالات باز و بسته استفاده شده است. جامعه آماری تحقیق دربرگیرنده خبرگان موضوعی در حیطه آموزش عالی کشور بوده است. از این جامعه آماری، محقق به صورت هدفمند ۳۰ نفر خبره آموزش عالی را به عنوان نمونه تحقیق در نظر گرفته و با همه آنها مصاحبه نموده است. روائی سؤالات مصاحبه از طریق تأیید اساتید دانشگاه و خبرگان موضوعی بدست مورد تأیید قرار گرفت. در این رابطه مقولات مرتبط با ابعاد ساختاری و کارکردی استقلال دانشگاهی به اساتید دانشگاه و خبرگان موضوعی عرضه و پس از تعدیل تعدادی از آنها و توافق بر سر نسخه نهائی، روائی مقولات مرتبط با ابعاد ساختاری و کارکردی تأیید شد. پایایی سؤالات مصاحبه برای بخش سؤالات بسته پاسخ نیز از طریق مصاحبه با تعدادی از خبرگان موضوعی و محاسبه ضریب آلفای کرونباخ بدست آمد بدین صورت که پس از مصاحبه با تعدادی از خبرگان موضوعی، ضریب آلفای کرونباخ برای سؤالات بسته پاسخ محاسبه و میزان آن ۰/۷۸ مشاهده شد و این مقدار نشان‌دهنده پایایی ابزار اندازه‌گیری بود. برای تجزیه و تحلیل اطلاعات حاصل از مصاحبه برای سؤالات بسته پاسخ، از آزمون‌های مجذور کای و کروسکال-والیس^۲ به منظور ارزیابی معنی‌دار بودن تفاوت بین کارکردهای استقلال دانشگاهی به تفکیک هر برنامه و در صورت معنی‌دار بودن تفاوت بین کارکردها، از آزمون مان-ویتنی^۳ برای مقایسات زوجی بین کارکردهای استقلال دانشگاهی استفاده شده است. همچنین در مواردی که مقایسات زوجی معنی‌دار بوده‌اند کارکردی دارای میانگین رتبه بیشتر، کارکرد غالب تلقی گردیده است.

۲ تا ۶ ارائه شده است شمارش و در راستای اهداف تحقیق با یکدیگر مقایسه شده‌اند. واحد تحلیل، هریک از برنامه‌های توسعه و واحد ضبط، عبارت‌ها، گزاره‌ها، جمله‌ها و کلمات در متن برنامه‌های توسعه است که دربرگیرنده مضامین و مفاهیم مرتبط با مقوله‌های اصلی و زیرمقوله‌های تحقیق است. نحوه شمارش بر اساس تعداد و فراوانی زیرمقوله‌های مرتبط با الگوهای سه‌گانه حکمرانی آموزش عالی و کارکردهای استقلال دانشگاهی بر مبنای واحد تحلیل محتوا و واحد ضبط (عبارت‌ها، گزاره‌ها، جمله‌ها و کلمات در برنامه‌های توسعه) است. زیرمقوله‌های مرتبط با الگوهای حکمرانی و کارکردهای استقلال دانشگاهی در جداول ۲ تا ۶ مقاله تحت عنوان ستون شماره مقوله فرعی (ستون X) مشخص شده‌اند. همچنان که ملاحظه می‌شود برای هر کدام از الگوهای حکمرانی، بطور مجزا تعداد ۲۵ زیرمقوله وجود دارد که با در نظر گرفتن سه الگوی حکمرانی، جمعا ۷۵ زیرمقوله به عنوان شاخص الگوهای حکمرانی آموزش عالی و تعداد ۲۰ زیرمقوله نیز در رابطه با ابعاد کارکردی استقلال دانشگاهی وجود دارد. در همین رابطه، کاربرگ‌های کدگذاری جداگانه‌ای با عنایت به دستورالعمل کدگذاری مقوله‌ها، برای ۲۵ زیرمقوله هر کدام از الگوهای حکمرانی آموزش عالی و ۲۰ زیرمقوله ابعاد کارکردی استقلال دانشگاهی در نظر گرفته شده است که نمونه آنها برای سه الگوی حکمرانی و ابعاد کارکردی استقلال دانشگاهی در برنامه اول توسعه، در دستورالعمل کدگذاری ارائه شده است. برای سایر برنامه‌های توسعه نیز به همین صورت عمل شده است. جامعه آماری تحقیق حاضر در بخش تحلیل محتوا، متون برنامه‌های پنج‌گانه توسعه و اسناد پشتیبان آنها بود. کل جامعه آماری در نمونه تحقیق نیز استفاده شده و با توجه به اهداف تحقیق، مورد تحلیل محتوایی قرار گرفته است. در رابطه با روائی بخشی به کدگذاری‌ها، گروهی مستقل از داوران بیرونی که در برگیرنده سه نفر از خبرگان حوزه تحقیق بودند مشخص و بعد از آموزش کدگذاری برنامه‌های توسعه در قالب دستورالعمل کدگذاری، این داوران به‌طور جداگانه اقدام به کدگذاری برنامه‌های توسعه کردند. بعد از اتمام فرآیند کدگذاری توسط داوران بیرونی، میزان پایایی کدگذاری‌های محقق با کدگذاری داوران بیرونی از

1-Kohen's Kappa
2-Kruskal-Wallis
3-Mann-Whitney

جدول ۲) مقوله تعادل نهادی قدرت در سیستم دانشگاه و زیرمقوله های آن به تفکیک مدل‌های حکمرانی آموزش عالی

مقوله اصلی	مقوله‌های فرعی ۱	مقوله‌های فرعی ۲	شماره مقوله فرعی	الگوی دولت‌گرا	الگوی بازارمحور	الگوی هومبولتی
مؤسسه‌های دانشگاه	ساختار	اصلی‌ترین کنشگران در تصمیم‌سازی	X1	دولت	مدیر دانشگاه	اجتماع اعضای هیأت علمی و مدیران حرفه‌ای
		ساختار سازمانی	X2	نماینده‌گی دولت	بنگاه	مشارکت بنگاهی دانشگاه و دولت
		رویکرد مدیریتی غالب	X3	دیوان‌سالاری	کارآفرینانه	همکارانه دانشگاهی
		مأموریت اصلی دانشگاه	X4	برآورده‌سازی اهداف اقتصادی-اجتماعی دولت	ارائه خدمات به مصرف‌کننده آکادمیک و برآورده‌سازی تقاضای بازار	آزادی آکادمیک و تعهد طولانی‌مدت به تولید دانش
تعادل نهادی قدرت	طرح‌های کنترل و ارزشیابی کیفیت	چه کسی کنترل و ارزشیابی می‌کند؟	X5	وزارتخانه	بدنه‌های ارزشیابی و اعتباربخشی دولتی یا شبه دولتی	خود ارزیابی به وسیله همکاران دانشگاهی (در چارچوب مقررات کلان و کلی که به وسیله دولت تعیین می‌شود)
		چه چیزی کنترل می‌شود؟	X6	فرآیند دانشگاهی	کیفیت محصولات آکادمیک	کیفیت برون‌دادهای تحقیقی و انتشارات
		چه زمانی ارزشیابی به انجام می‌رسد؟	X7	قبل از اعلام (ارزشیابی درونی)	بعد از اعلام (ارزشیابی بیرونی)	اقتضائی و بر حسب تقاضای دانشگاه
		تمرکز ارزشیابی کیفیت	X8	اهداف دولتی/ملی	الزامات اقتصادی، جهانی، منطقه‌ای و محلی؛ کارائی و انعطاف‌پذیری	دستیابی به اهداف علمی و پژوهشی
روابط با دولت و جامعه	ابزارهای کنترل دولتی	جهت‌گیری و مطلوبیت تدریس و تحقیق	X9	طراحی سیستمی برنامه‌ریزی منابع انسانی	مشوق‌های برانگیزاننده برای رقابت، بهبود کیفیت	چارچوب مالی و قانونی
		مطلوبیت تدریس و تحقیق	X10	بر اساس تعریف دولت	تقاضاهای بازار	پیشرفت علمی
		وظیفه ذینفعان کارفرما و اقتصادی	X11	کنترل	بازاریابی	محدود شده (بالقوه): مدافعان بیرونی مؤسسه
		منصوب‌شدن به وسیله	X12	دولت	مدیریت دانشگاه	دانشگاهیان

جدول ۳) مقوله‌ها و زیرمقوله‌های سازوکارهای مالی آموزش عالی به تفکیک هر کدام از مدل‌های سه گانه حکمرانی

مقوله اصلی	مقوله‌های فرعی	شماره مقوله فرعی	الگوی دولت‌گرا	الگوی بازارمحور	الگوی هومبولتی
سازوکارهای مالی	پایه اساسی تأمین بودجه	X13	بودجه دولت (بودجه دانشگاه بخش پیوسته به بودجه دولت)	رقابتی و متنوع (درآمد/اهدائات، گرنت‌های پژوهشی، نهادهای خصوصی، دولت)	بودجه دولت (با بودجه خود دانشگاه)
	رویکرد تأمین بودجه دولت	X14	شمرده شده (اختیار بودجه‌ریزی کم برای دانشگاه‌ها)	یکجا (اختیار بودجه‌ریزی زیاد برای دانشگاه‌ها)	نوع مختلط (اختیار بودجه‌ریزی زیاد برای دانشگاه)
	تخصیص در دانشگاه	X15	بر اساس درون‌داد- برون‌داد (اهداف به وسیله دولت تعریف و تعیین می‌شود)	بر اساس برون‌داد (اهداف به وسیله دانشگاه تعریف و تعیین می‌شود)	مبتنی بر درون‌داد (اهداف در قالب مذاکره‌ای به وسیله دولت و دانشگاه تعریف می‌شود)
	سرمایه‌گذاری استراتژیک	X16	تعریف شده به وسیله دولت	چند وجهی (عهده‌دار شده به وسیله ریاست دانشگاه، اعضای هیأت علمی، شرکت‌های دانش‌بنیان، مراکز تکنولوژی)	حسب موقعیت‌های مختلف بر عهده مدیران دانشگاه و گروه‌های دانشگاهی

جدول ۴) مقوله‌ها و زیرمقوله‌های خودگردانی کارکنان به تفکیک هر کدام از مدل‌های سه گانه حکمرانی

مقوله اصلی	مقوله‌های فرعی	شماره مقوله فرعی	الگوی دولت‌گرا	الگوی بازارمحور	الگوی هومبولتی
خودگردانی کارکنان	استخدام کارکنان علمی سطح بالا	X17	انتصاب به وسیله دولت	انتخاب شده به وسیله اعضای هیأت علمی/مدیریت دانشگاه	انتخاب شده به وسیله استادان
	استخدام کارکنان مدیریتی مرتبه بالا	X18	انتصاب به وسیله دولت	انتخاب شده به وسیله مدیریت دانشگاه	انتخاب شده به وسیله استادان
	استقلال دانشگاه در انفصال از خدمت کارکنان علمی سطح بالا	X19	صورت نمی‌گیرد. دولتها به طور معمول انجام نمی‌دهند. استخدام رسمی-قطعی وجود دارد. تنها در دولت-های غیردمکراتیک به دلایل سیاسی و ایدئولوژیک موارد انفصال از خدمت صورت می‌گیرد.	صورت می‌گیرد. انفصال به دلایل فقدان بهره‌وری، امتیازات استخدام رسمی محدودی وجود دارد.	صورت نمی‌گیرد. استخدام رسمی-قطعی وجود دارد. انفصال به دلایل فقدان عملکرد علمی
	پیش‌زمینه حرفه‌ای رؤسای دانشگاه	X20	مدیریت دولتی	مدیر	دانشمندان/صاحبان کرسی
	مشارکت کارکنان علمی در مدیریت اداری	X21	محدود شده	میان‌رو	بالا

جدول ۵) مقوله‌ها و زیرمقوله‌های استقلال حقیقی به تفکیک هر کدام از مدل‌های سه‌گانه حکمرانی

مقوله اصلی	مقوله‌های فرعی	شماره مقوله فرعی	مدل دولت‌گرا	مدل بازارمحور	مدل هومبولتی
استقلال حقیقی	تعیین نیم‌رخ آکادمیک/ طرح برنامه درسی	X22	دولت/دانشگاهیان	مدیریت دانشگاه/دانشگاهیان	دانشگاهیان
	تعیین اهداف استراتژیک	X23	دولت	مدیریت دانشگاه	دانشگاهیان
	تعیین نیم‌رخ تحقیق	X24	دولت/دانشگاهیان	مدیریت دانشگاه/دانشگاهیان	دانشگاهیان
	تعیین شرایط ورود، اندازه مؤسسه و تخصص‌های کلیدی	X25	دولت	مدیریت دانشگاه	دولت/دانشگاه (مذاکره‌ای)

جدول ۶) مقوله‌های اصلی و زیرمقوله‌های کارکردهای استقلال دانشگاهی

مقوله‌های اصلی							
استقلال سازمانی		استقلال مالی		استقلال کارکنان		استقلال حقیقی	
شماره مقوله فرعی	مقوله‌های فرعی	شماره مقوله فرعی	مقوله‌های فرعی	شماره مقوله فرعی	مقوله‌های فرعی	شماره مقوله فرعی	مقوله‌های فرعی
X18	شیوه انتخاب مدیر اجرایی (ریاست دانشگاه)	X14	اختیار جذب منابع مالی حاصل از مشارکت مردمی	X8	اختیار تصمیم‌گیری بر روی روش‌های استخدام کارکنان	X1	اختیار تصمیم‌گیری بر روی تعداد کلی دانشجویان
X19	اختیار انتخاب اعضای خارج از دانشگاه در هیأت امناء	X15	اختیار استقراض پول از دولت، بانک مرکزی	X9	اختیار تصمیم‌گیری بر روی روش‌های استخدام اساتید	X2	اختیار انتخاب دانشجویان
X20	اختیار در سازماندهی و بازنگری ساختار و تشکیلات اداری دانشگاه	X16	اختیار نگهداری درآمد مازاد حاصل از درآمدهای اختصاصی دانشگاه	X10	اختیار تصمیم‌گیری بر روی حقوق دریافتی	X3	اختیار تدوین و ارائه برنامه‌های کارشناسی، کارشناسی‌ارشد و دکتری
		X17	اختیار مالکیت بر ساختمان‌ها	X11	اختیار عزل کارکنان	X4	اختیار خاتمه دادن به برنامه‌ها
		X18	اختیار نگهداری درآمد حاصل از شهریه دانشجویان	X12	اختیار تصمیم‌گیری بر روی رویه‌های ارتقاء کارکنان	X5	اختیار انتخاب زبان آموزش
				X13	اختیار تصمیم‌گیری بر روی رویه‌های ارتقاء اساتید	X6	اختیار انتخاب مکانیزم‌ها و تأمین‌کننده‌های تضمین کیفیت
						X7	اختیار انتخاب محتوای برنامه‌های سطوح مختلف کارشناسی، کارشناسی‌ارشد و دکتری

۵- یافته‌های تحقیق

مرتبط با ابعاد ساختاری (مدل‌های حکمرانی آموزش عالی) و کارکردی استقلال دانشگاهی، با توجه به نتایج حاصل از تحلیل محتوا و مصاحبه، تشریح و مقایسه شده‌اند. در بخش نتیجه‌گیری نیز به تحلیل چگونگی ارتباط و تعامل بین ابعاد ساختاری و کارکردی استقلال دانشگاهی در طی برنامه‌های توسعه پرداخته شده است.

۱-۵ یافته‌های اولیه

جداول ۷ و ۸ به یافته‌های حاصل از روش تحلیل محتوا و جداول ۹ و ۱۰ نیز به نتایج حاصل از ارزیابی‌های مبتنی بر مصاحبه در مطالعه ابعاد ساختاری مدل‌های حکمرانی آموزش عالی و کارکردی استقلال دانشگاهی می‌پردازند.

با توجه به توضیحات ارائه‌شده و اهداف تحقیق، یافته‌های پژوهش در سه بخش ارائه خواهد شد. در بخش اول؛ یافته‌های حاصل از تحلیل محتوایی اسناد برنامه‌های پنج‌گانه توسعه با توجه به میزان فراوانی مقوله‌های مرتبط با ابعاد ساختاری (مدل‌های حکمرانی آموزش عالی) و ابعاد کارکردی استقلال دانشگاهی ارائه گردیده، در بخش دوم؛ یافته‌های حاصل از مصاحبه با خبرگان موضوعی در رابطه با نگرش آنها نسبت به سیر تغییرات مدل‌های حکمرانی آموزش عالی و میزان توجه به کارکردهای استقلال دانشگاهی در طی برنامه‌های پنج‌گانه توسعه آورده شده و در بخش سوم؛ یافته‌های

جدول ۷) فراوانی و میزان (%) مقوله‌ها در مدل‌های حکمرانی آموزش عالی بر مبنای روش تحلیل محتوا

عنوان برنامه	مدل هومبولتی		مدل بازارمحور		مدل دولت‌گرا		آزمون مجذور کای	
	فراوانی	میزان (%)	فراوانی	میزان (%)	فراوانی	میزان (%)	مقدار آماره	درجه آزادی
برنامه اول توسعه	۳۹	۱۱/۰	۷۹	۲۲/۲	۲۳۷	۶۶/۸	۱۸۵/۳	۲
برنامه دوم توسعه	۸۳	۱۹/۳	۱۷۳	۴۰/۱	۱۷۵	۴۰/۶	۳۸/۴	۲
برنامه سوم توسعه	۱۳۸	۳۴/۷	۱۳۵	۳۳/۹	۱۲۵	۳۱/۴	۰/۷	۲
برنامه چهارم توسعه	۱۹۴	۴۰/۵	۱۶۰	۳۳/۴	۱۲۵	۲۶/۱	۱۴/۹	۲
برنامه پنجم توسعه	۲۶۴	۳۲/۰	۲۹۵	۳۵/۸	۲۶۵	۳۲/۲	۲/۳	۲

جدول ۸) فراوانی و میزان (%) مقوله‌های کارکردهای استقلال دانشگاهی در روش تحلیل محتوا

عنوان برنامه	استقلال حقیقی		استقلال کارکنان		استقلال مالی		استقلال سازمانی		آزمون مجذور کای	
	فراوانی	میزان (%)	فراوانی	میزان (%)	فراوانی	میزان (%)	فراوانی	میزان (%)	مقدار آماره	درجه آزادی
برنامه اول توسعه	۲۳	۳۷/۱	۱۳	۲۱/۰	۱۱	۱۷/۷	۱۵	۲۴/۲	۵/۳	۳
برنامه دوم توسعه	۴۴	۳۶/۷	۱۷	۱۴/۲	۳۳	۲۷/۵	۲۶	۲۱/۶	۱۳/۰	۳
برنامه سوم توسعه	۶۰	۳۵/۳	۱۹	۱۱/۲	۵۹	۳۴/۷	۳۲	۱۸/۸	۲۹/۲	۳
برنامه چهارم توسعه	۶۶	۳۴/۷	۲۹	۱۵/۳	۴۸	۲۵/۳	۴۷	۲۴/۷	۱۴/۴	۳
برنامه پنجم توسعه	۸۱	۳۱/۰	۳۶	۱۳/۸	۶۸	۲۶/۱	۷۶	۲۹/۱	۱۸/۸	۳

جدول ۹) ارزیابی معنی‌داری مدل‌های حکمرانی آموزش عالی بر مبنای روش مصاحبه

عنوان برنامه	مدل دولت‌گرا	مدل بازار محور	مدل هومبولتی	آزمون مجذور کای	
				مقدار آماره	درجه آزادی
برنامه اول توسعه	۰/۸۳	۰/۰۹	۰/۰۸	۳۴/۹	۲
برنامه دوم توسعه	۰/۷	۰/۱۸	۰/۱۲	۱۸/۸	۲
برنامه سوم توسعه	۰/۶۲	۰/۲۲	۰/۱۶	۱۲/۴	۲
برنامه چهارم توسعه	۰/۳۳	۰/۲۲	۰/۴۵	۲/۳	۲
برنامه پنجم توسعه	۰/۳۷	۰/۲۱	۰/۴۲	۱/۹	۲

جدول ۱۰) ارزیابی معنی‌داری تفاوت بین کارکردهای استقلال دانشگاهی بر مبنای روش مصاحبه

عنوان برنامه	تعداد مصاحبه‌شوندگان	آزمون مجذور کای	
		مقدار آماره	درجه آزادی
برنامه اول توسعه	۳۰	۴۲/۵	۳
برنامه دوم توسعه	۳۰	۴۱/۲	۳
برنامه سوم توسعه	۳۰	۴۸/۹	۳
برنامه چهارم توسعه	۳۰	۷۳/۱	۳
برنامه پنجم توسعه	۳۰	۴۰/۱	۳

در این برنامه بیشتر، کارکرد استقلال حقیقی و سازمانی مدنظر بوده است.

آنچه از جدول ۹ مستفاد می‌گردد این که در برنامه‌های اول و دوم و سوم توسعه، مدل غالب حکمرانی، مدل دولت‌گرا بوده اما در برنامه‌های چهارم و پنجم مدل غالبی وجود نداشته و مدل‌های حکمرانی به صورت ترکیبی به کار برده شده‌اند.

در تجزیه و تحلیل اطلاعات حاصل از مصاحبه در بخش کارکردهای استقلال دانشگاهی با توجه به تعداد کارکردهای استقلال دانشگاهی [۴ مورد]، در مجموع تعداد شش مقایسه زوجی در هر برنامه، بین کارکردهای استقلال دانشگاهی صورت پذیرفته است و در این بخش صرفاً به مقایساتی که معنی‌دار بوده‌اند پرداخته شده است.

برای برنامه اول توسعه و با توجه به اطلاعات جدول ۱۰ ملاحظه می‌شود که در طول برنامه اول توسعه تفاوت معنی‌داری بین کارکردهای استقلال دانشگاهی وجود داشته است. با توجه به این معنی‌داری، به مقایسات زوجی بین کارکردهای استقلال دانشگاهی پرداخته شده که با توجه به مقایسات زوجی انجام گرفته از شش مقایسه زوجی در برنامه اول توسعه، مقایسات زوجی بین کارکردهای حقیقی و سازمانی، کارکنان و سازمانی و همچنین مالی و سازمانی معنی‌دار بوده‌اند ($P < 0/001$). در این مقایسات زوجی به ترتیب کارکردهای استقلال حقیقی، کارکنان و مالی با توجه به این که میانگین رتبه بالاتری را اخذ نموده‌اند کارکرد غالب به شمار می‌روند.

با توجه به مندرجات جدول ۷، در برنامه اول توسعه بین میزان کاربرد مقوله‌های سه مدل، تفاوت معناداری وجود دارد و مدل دولت‌گرا در آن به کار رفته است. در برنامه دوم نیز بین میزان کاربرد مقوله‌های سه مدل تفاوت معناداری وجود دارد و در این برنامه ترکیبی از مدل‌های حکمرانی بازارمحور و دولت‌گرا به کار برده شده است. در برنامه سوم توسعه، بین میزان کاربرد مقوله‌های سه مدل تفاوت معناداری وجود ندارد و ترکیبی از سه مدل حکمرانی به کار برده شده است. در برنامه چهارم توسعه بین میزان کاربرد مقوله‌های سه مدل تفاوت معناداری وجود دارد و مدل هومبولتی به کار برده شده است. در برنامه پنجم توسعه، بین میزان کاربرد مقوله‌های سه مدل حکمرانی تفاوت معناداری وجود ندارد و ترکیبی از سه مدل حکمرانی به کار برده شده است.

با توجه به نتایج به دست آمده از جدول ۸ کارکردهای استقلال دانشگاهی در برنامه‌های پنج‌گانه توسعه متفاوت بوده است بدین صورت که در برنامه اول توسعه بین کارکردهای استقلال دانشگاهی تفاوت معنی‌داری وجود نداشته است. در برنامه دوم توسعه بین کارکردهای استقلال دانشگاهی تفاوت معنی‌داری وجود داشته و بیشتر، کارکرد استقلال مالی مدنظر بوده است. در برنامه سوم توسعه نیز بین کارکردهای استقلال دانشگاهی تفاوت معنی‌داری وجود داشته و بیشتر، کارکرد استقلال حقیقی و مالی مدنظر بوده است. در برنامه چهارم توسعه هم بین کارکردهای استقلال دانشگاهی تفاوت معنی‌داری مشاهده شده و بیشتر، کارکرد استقلال حقیقی مدنظر بوده است. باز در برنامه پنجم توسعه نیز بین کارکردهای استقلال دانشگاهی تفاوت معنی‌داری دیده شده و

آموزش عالی) و کارکردی استقلال دانشگاهی، به تفکیک برنامه‌های توسعه پرداخته شده است. هدف از این مقایسه توضیح و تشریح یافته‌های حاصل از هر دو روش تحلیل محتوا و مصاحبه است. البته لازم به ذکر است که وجود تفاوت بین یافته‌های حاصل از تحلیل محتوا و مصاحبه به معنی متناقض بودن آنها نیست بلکه هر کدام از آنها گوشه‌ای خاص از اطلاعات مرتبط با موضوع تحقیق را نشان می‌دهد و هدف محقق از کاربرد این دو روش نیز همین دست‌یابی به اطلاعات تکمیلی در رابطه با موضوع تحقیق است.

۵-۲-۱ برنامه اول توسعه

با ملاحظه یافته‌های حاصل از تحلیل محتوا و مصاحبه ملاحظه می‌شود که در رابطه با مدل حکمرانی، تفاوتی بین یافته‌های حاصل از تحلیل محتوا و مصاحبه با خبرگان موضوعی وجود ندارد و بنا بر یافته‌های هر دو روش مدل حکمرانی غالب در طول برنامه اول توسعه، مدل دولت‌گرا است. اما در رابطه با کارکردهای استقلال دانشگاهی، بین یافته‌های حاصل از تحلیل محتوا و مصاحبه با خبرگان موضوعی نتایج متفاوت است. یافته‌های حاصل از تحلیل محتوا حکایت از عدم توجه به کارکردهای استقلال دانشگاهی در طی برنامه اول توسعه داشته اما مصاحبه با خبرگان موضوعی، بر بروز کارکردهای استقلال دانشگاهی و معنی‌دار بودن تفاوت بین آن حکایت دارد چنانچه در مقایسات زوجی، به ترتیب کارکردهای استقلال حقیقی، کارکنان و مالی کارکرد غالب به شمار رفته‌اند.

۵-۲-۲ برنامه دوم توسعه

با توجه به یافته‌های حاصل از تحلیل محتوا و مصاحبه با خبرگان موضوعی، ملاحظه می‌شود که در رابطه با مدل حکمرانی، بین یافته‌های حاصل از تحلیل محتوا و مصاحبه با خبرگان موضوعی تفاوت وجود دارد به نحوی که یافته‌های حاصل از تحلیل محتوا، مدل حکمرانی غالب در طول برنامه دوم توسعه را به صورت هم‌تراز مدل بازارمحور و دولت‌گرا نشان داده است در حالی که از نظر خبرگان موضوعی، مدل غالب حکمرانی در طی برنامه دوم توسعه، مدل دولت‌گرا بوده است. اما در رابطه با کارکردهای استقلال دانشگاهی، یافته‌های

برای برنامه دوم توسعه ملاحظه می‌شود که در طول برنامه دوم توسعه نیز تفاوت معنی‌داری بین کارکردهای استقلال دانشگاهی وجود داشته است. از شش مقایسه زوجی در برنامه دوم توسعه، مقایسات زوجی بین کارکردهای حقیقی و سازمانی، کارکنان و سازمانی و مقایسه زوجی بین مالی و سازمانی معنی‌دار بوده است ($P < 0/001$) که در این مقایسات زوجی، به ترتیب کارکردهای حقیقی، کارکنان و مالی کارکرد غالب به شمار می‌روند.

در برنامه سوم توسعه، تفاوت معنی‌داری بین کارکردهای استقلال دانشگاهی وجود داشته و از شش مقایسه زوجی برنامه سوم توسعه، مقایسات زوجی بین کارکردهای حقیقی و مالی ($P < 0/005$)، حقیقی و سازمانی، کارکنان و سازمانی و نیز مالی و سازمانی معنی‌دار بوده ($P < 0/001$) که در این مقایسات زوجی به ترتیب کارکردهای حقیقی، کارکنان و مالی کارکرد غالب به شمار می‌روند.

برای برنامه چهارم توسعه تفاوت معنی‌داری بین کارکردهای استقلال دانشگاهی دیده شده و از شش مقایسه زوجی تعداد پنج مقایسه بین کارکردهای حقیقی و مالی ($P < 0/005$)، کارکنان و مالی ($P < 0/002$)، حقیقی و سازمانی، کارکنان و سازمانی و نیز مالی و سازمانی معنی‌دار بوده‌اند ($P < 0/001$). در این مقایسات زوجی به ترتیب کارکردهای حقیقی، کارکنان و مالی کارکرد غالب به شمار می‌روند. بر این اساس در برنامه چهارم توسعه نسبت به سه برنامه قبلی، توجه بیشتری نسبت به کارکردهای استقلال دانشگاهی شده است.

برای برنامه پنجم توسعه هم تفاوت معنی‌داری بین کارکردهای استقلال دانشگاهی وجود داشته و در این برنامه از شش مقایسه زوجی، مقایسات زوجی بین کارکردهای حقیقی و سازمانی، کارکنان و سازمانی و همچنین مالی و سازمانی معنی‌دار است ($P < 0/001$) که به ترتیب کارکردهای حقیقی، کارکنان و مالی کارکرد غالب به شمار می‌روند.

۵-۲ مقایسه یافته‌های روش تحلیل محتوا و مصاحبه با

خبرگان موضوعی

در این بخش به مقایسه یافته‌های حاصل از تحلیل محتوا و مصاحبه در رابطه با ابعاد ساختاری (مدل‌های حکمرانی

حقیقی توجه شده است. علاوه بر کارکرد استقلال حقیقی، مصاحبه‌شوندگان به کارکردهای استقلال کارکنان و مالی نیز اشاره نموده‌اند.

۵-۲-۵ برنامه پنجم توسعه

با توجه به یافته‌های حاصل از تحلیل محتوا و مصاحبه، ملاحظه می‌شود که در رابطه با مدل حکمرانی، بین یافته‌های حاصل از تحلیل محتوا و مصاحبه با خبرگان موضوعی تفاوتی وجود ندارد و یافته‌های هر دو روش نشان‌دهنده این بود که مدل غالب حکمرانی در طی برنامه پنجم توسعه ظاهر نشده و به نوعی مدل حکمرانی ترکیبی بوده است. در رابطه با کارکردهای استقلال دانشگاهی، بین یافته‌های حاصل از تحلیل محتوا و مصاحبه با خبرگان موضوعی تفاوت‌ها و تشابهاتی وجود داشته تشابه در این موضوع که یافته‌های تحلیل محتوا و مصاحبه با خبرگان موضوعی بر توجه به کارکرد استقلال حقیقی در اسناد برنامه پنجم توسعه اذعان داشته‌اند. تفاوت بین یافته‌های حاصل از تحلیل محتوا و مصاحبه در زمینه کارکردها نیز به این صورت بوده که در تحلیل محتوا علاوه بر کارکرد استقلال حقیقی بر کارکرد استقلال سازمانی نیز اشاره شده است. اما از نظر مصاحبه‌شوندگان موضوعی در کنار کارکرد استقلال حقیقی، در متن اسناد برنامه پنجم توسعه کارکردهای استقلال کارکنان و مالی نیز مورد نظر سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان بوده است.

۶- بحث و نتیجه‌گیری

در این بخش با توجه به مطالبی که پیرامون یافته‌های حاصل از تحلیل محتوا، مصاحبه با خبرگان موضوعی و مقایسه آنها ارائه شد به جمع‌بندی مطالب ارائه شده خواهیم پرداخت. با توجه به سیر تغییرات ساختاری و کارکردی استقلال دانشگاهی در طول برنامه‌های پنج‌گانه توسعه، ملاحظه می‌شود که سیر تغییرات مرتبط با ابعاد ساختاری (الگوهای حکمرانی) در طیفی از الگوهای حکمرانی دولت‌گرا تا الگوهای حکمرانی بازارمحور و هومبولتی قرار می‌گیرد که الگوهای بازارمحور تقریباً در میانه این دو قرار دارند. این مسأله به صورت شماتیک به شرح شکل ۲ است.

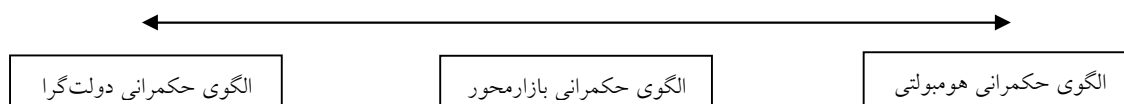
حاصل از تحلیل محتوا نشان‌دهنده این موضوع است که کارکرد غالب استقلال دانشگاهی در طی برنامه دوم توسعه، کارکرد استقلال مالی است که به نوعی متناظر با الگوی حکمرانی آن است. اما در مصاحبه با خبرگان موضوعی، علاوه بر معنی‌داری کارکرد استقلال مالی، به کارکردهای استقلال حقیقی و کارکنان نیز اشاره شده است.

۵-۲-۳ برنامه سوم توسعه

با توجه به یافته‌های حاصل از تحلیل محتوا و مصاحبه، ملاحظه می‌شود که در رابطه با مدل حکمرانی، بین یافته‌های حاصل از تحلیل محتوا و مصاحبه با خبرگان موضوعی تفاوت وجود دارد و یافته‌های تحلیل محتوا نشان‌دهنده این بوده که مدل غالب حکمرانی در طی برنامه سوم توسعه، ظاهر نشده است. اما مصاحبه‌شوندگان ادعا کرده‌اند که مدل غالب حکمرانی در طول برنامه سوم توسعه، همچنان مدل دولت‌گرا بوده است. در رابطه با کارکردهای استقلال دانشگاهی، بین یافته‌های حاصل از تحلیل محتوا و مصاحبه با خبرگان موضوعی تشابه وجود دارد بدین صورت که یافته‌های تحلیل محتوا و مصاحبه، نشان‌دهنده این است که کارکردهای حقیقی و مالی به عنوان جزئی از کارکردهای استقلال دانشگاهی در طی برنامه سوم توسعه مورد توجه قرار گرفته است. البته شایان ذکر است که مصاحبه‌شوندگان در کنار کارکرد استقلال حقیقی و مالی به کارکرد استقلال کارکنان نیز اشاره نموده‌اند.

۵-۲-۴ برنامه چهارم توسعه

با توجه به یافته‌های حاصل از تحلیل محتوا و مصاحبه، ملاحظه می‌شود که در رابطه با مدل حکمرانی، بین یافته‌های حاصل از تحلیل محتوا و مصاحبه با خبرگان موضوعی تفاوت وجود داشته به نحوی که یافته‌های تحلیل محتوا نشان‌دهنده این بوده که مدل غالب حکمرانی در طی برنامه چهارم توسعه، مدل هومبولتی بوده اما از نظر مصاحبه‌شوندگان، مدل غالب حکمرانی در طی برنامه چهارم توسعه، وجود نداشته است. در رابطه با کارکردهای استقلال دانشگاهی هم، بین یافته‌های حاصل از تحلیل محتوا و مصاحبه با خبرگان موضوعی تشابه وجود داشته و بنا بر نتایج هر دو روش در برنامه چهارم توسعه به کارکرد استقلال

شکل ۲) طیف مدل‌های حکمرانی آموزش عالی بر اساس روابط بین دولت و دانشگاه

این مطلب به تفصیل در طی مصاحبه با خبرگان موضوعی مورد تأکید قرار گرفته است. پس آنچه که از سیر تغییرات ساختاری (الگوهای حکمرانی آموزش عالی) در طی برنامه‌های توسعه مشاهده شده است تغییری است در جهت‌گیری و نگرش مسئولان و برنامه‌ریزان عرصه آموزش عالی کشور، در طول پنج برنامه توسعه که به تدریج در طی برنامه اول و دوم توسعه، از الگوی دولت‌گرا فاصله گرفته و به سمت الگوی بازارمحور و هومبولتی حرکت نموده است. این تغییر جهت و نگرش، با این که در طی برنامه سوم توسعه محسوس نبوده اما در برنامه چهارم توسعه به اوج خود رسیده است. در برنامه پنجم توسعه نیز با این که نشانه‌هایی از هر سه الگوی حکمرانی در نظام آموزش عالی کشور دیده می‌شود اما با در نظر گرفتن مجموع شرایط می‌توان گفت که غلبه مقوله‌های مرتبط با الگوی دولت‌گرا هم در زمینه متن برنامه پنجم توسعه و هم در طی مصاحبه با خبرگان موضوعی بیشتر بوده است. مشابه روندی که در زمینه سیر تغییرات الگوهای حکمرانی، در طی برنامه‌های پنج‌گانه توسعه رخ داده برای توجه به کارکردهای استقلال دانشگاهی در متن برنامه‌های توسعه نیز وجود داشته است چنانچه با توجه به یافته‌های حاصل از تحلیل محتوا، در برنامه‌هایی که جهت‌گیری و نگرش غالب برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران متمایل به الگوی دولت‌گرا است فراوانی مقوله‌های مرتبط با ابعاد کارکردی استقلال دانشگاهی نیز بسیار کم است اما در برنامه‌هایی که جهت‌گیری و نگرش برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران کشور متمایل به الگوی حکمرانی هومبولتی است مقوله‌های مرتبط با ابعاد کارکردی استقلال دانشگاهی نیز از کثرت بیشتری برخوردار هستند. البته لازم به ذکر است که تفاوت‌هایی بین یافته‌های حاصل از تحلیل محتوا و مصاحبه با خبرگان موضوعی، در زمینه میزان توجه به کارکردهای استقلال دانشگاهی در متن برنامه‌های توسعه وجود داشته و دلیل عمده این تفاوت هم آن است که

آنچه که از مجموع یافته‌های حاصل از تحلیل محتوا و مصاحبه می‌توان استنباط نمود این است که الگوی حکمرانی غالب در طی برنامه اول و دوم توسعه الگوی دولت‌گرا بوده اما از برنامه توسعه سوم به بعد و با توجه به تغییراتی که تحت تأثیر شرایط اجتماعی، فرهنگی و سیاسی در جهت‌گیری، بینش و نگرش مسئولان و برنامه‌ریزان به وقوع پیوسته به تدریج الگوی حکمرانی از طیف الگوی دولت‌گرا فاصله گرفته و به سمت میانه‌های طیف رابطه بین دولت و دانشگاه حرکت کرده است. به این علت است که با توجه به یافته‌های حاصل از تحلیل محتوا، تفاوت بارزی در الگوی حکمرانی حاکم در برنامه سوم توسعه مشاهده نشده است. این روال تغییر در جهت‌گیری و نگرش برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران در طی برنامه چهارم توسعه بیشتر شده و لذا ملاحظه می‌شود که با توجه به یافته‌های حاصل از تحلیل محتوا، الگوی حکمرانی غالب در طی برنامه چهارم توسعه، الگوی هومبولتی معرفی شده است. البته یافته‌های حاصل از مصاحبه چنین امری را تأیید نمی‌کند. اما تصویب موادی همانند بند الف ماده ۴۹ قانون برنامه چهارم توسعه، نشان از چنین تحولی در جهت‌گیری و نگرش برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران حوزه آموزش عالی کشور است. در طی برنامه پنجم توسعه و با عنایت به یافته‌های تحقیق، ملاحظه می‌شود که الگوی حکمرانی غالبی در طی برنامه پنجم توسعه وجود نداشته و در این برنامه با توجه به شرایط اجتماعی، فرهنگی و سیاسی حاکم، علاوه بر این که به مقوله‌های مرتبط با مدل حکمرانی هومبولتی توجه شده (بند ب ماده ۲۰ قانون برنامه پنجم توسعه) اما در کنار آن به مواردی مانند ارتباط بین دانشگاه و صنعت که حاکی از الگوی بازارمحور بوده نیز توجه شده است. علاوه بر این موارد در برنامه پنجم توسعه، بازگشتی معنی‌دار به سمت الگوی دولت‌گرا صورت گرفته است. هر چند که یافته‌های تحلیل محتوا مؤید این موضوع نیست اما

این دو روش برای جمع‌آوری اطلاعات، استفاده از ظرفیت‌ها و قابلیت‌های هر دو این روش‌ها، برای جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز تحقیق است.

با ملاحظه همه مواردی که در رابطه با وضعیت حکمرانی آموزش عالی و کارکردهای استقلال دانشگاهی در طی برنامه‌های توسعه بیان شد ملاحظه می‌شود که در کشورمان با توجه به شرایط اجتماعی، سیاسی و فرهنگی نمی‌توان ارتباطی از نوعی ارتباط خطی مبتنی بر همبستگی کامل بین وجوه ساختاری (مدل‌های حکمرانی آموزش عالی) و کارکردی استقلال دانشگاهی قائل شد. اما در کل، یافته‌های تحقیق نشان‌دهنده این واقعیت است که به مجرد جهت‌گیری و نگرش مسئولان، برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران کشور، دانشگاه‌ها از سمت الگوی حکمرانی دولت‌گرا به سمت الگوی بازارمحور و یا هومبولتی متمایل شده‌اند به همان اندازه، میزان توجه به مقوله‌های مرتبط با ابعاد کارکردی استقلال دانشگاهی در متن برنامه‌های توسعه نیز بیشتر شده و این نکته، همان موضوعی است که در ضمن مدل مفهومی تحقیق به آن اشاره شده بود. بدین معنی که هر یک از مدل‌های حکمرانی آموزش عالی دارای کارکردهای خاص خود هستند. زمانی که تفکر مبتنی بر الگوی دولت‌گرا در نظام آموزش عالی حاکم باشد طبعاً میزان توجه به مضامین و مقوله‌های مرتبط با ابعاد کارکردی استقلال دانشگاهی نیز کم است اما زمانی که جهت‌گیری و نگرش مسئولان و برنامه‌ریزان، متمایل به الگوهای بازارمحور و هومبولتی باشد، میزان توجه به مضامین و مقوله‌های مرتبط با کارکردهای استقلال دانشگاهی هم بیشتر خواهد شد. با عنایت به یافته‌های حاصل از تحلیل محتوا و مصاحبه، چنین تعاملی بین ابعاد ساختاری و کارکردی استقلال دانشگاهی تا حدودی صورت گرفته و به تدریج که جهت‌گیری و نگرش برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران کشور، از الگوی دولت‌گرا فاصله گرفته و به سمت الگوهای بازارمحور و هومبولتی متمایل شده به همان اندازه نیز میزان توجه به مضامین و مقوله‌های مرتبط با ابعاد کارکردی استقلال دانشگاهی در متن قوانین و برنامه‌های توسعه بیشتر شده است.

بسیاری از موارد مرتبط با ابعاد کارکردی استقلال دانشگاهی، در متن برنامه‌های توسعه ذکر نمی‌شود این بدان معنی نیست که مسئولان و برنامه‌ریزان کشور به آن موارد توجهی نکرده و یا از آن غافل بوده‌اند بلکه به این خاطر است که اساساً چنین مواردی در متن برنامه‌های توسعه ذکر نمی‌شود و باید رد پای آن را در بخشنامه‌ها، آئین‌نامه‌های اجرایی و مواردی از این قبیل جستجو کرد. با توجه به این موضوع، برخی از جنبه‌های مرتبط با کارکردهای استقلال دانشگاهی که در متن برنامه‌های توسعه وجود نداشته است اما در لابه‌لای قوانین، آئین‌نامه‌ها و بخشنامه‌های اداری موجود بودند و کسانی که در حوزه‌های ستادی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری دارای تجربه کاری بودند به خوبی به این امر واقف بودند و این دلیل عمده اختلاف بین برخی از یافته‌های تحلیل محتوا و مصاحبه با خبرگان موضوعی در زمینه کارکردهای استقلال دانشگاهی در طی برنامه‌های توسعه بوده است. نکته دیگر این است که با توجه به یافته‌های حاصل از تحلیل محتوا و مصاحبه با خبرگان موضوعی، از جمله کارکردهای استقلال دانشگاهی که در طی پنج برنامه توسعه به آنها توجه اندکی شده کارکرد استقلال سازمانی و حقیقی است. البته تا برنامه سوم و میانه‌های برنامه چهارم توسعه، برخی از جنبه‌های استقلال حقیقی، همانند استقلال گروه‌های آموزشی در جذب اعضای هیأت علمی و یا برگزاری آزمون دکتری و جذب دانشجویان دکتری، وجود داشته است که آن هم در عمل و در طی سال‌های اخیر لغو شده است. در زمینه استقلال سازمانی نیز وضعیت کاملاً روشن بوده و بر طبق قانون، مواردی همانند انتخاب ریاست دانشگاه در اختیار شورای عالی انقلاب فرهنگی است و دانشگاه‌ها در اعمال آن هیچ اختیاری ندارند. مورد دیگری که می‌توان ذکر کرد موضوع تعیین زبان آموزش است که در عمده منابع لاتین، جزء اختیارات دانشگاه ذکر شده و لیکن دانشگاه‌های ما، هیچ اختیاری در این زمینه ندارند و تدریس بر طبق قانون، باید به زبان فارسی باشد.

ملاحظه یافته‌های تحلیل محتوا و مصاحبه با خبرگان موضوعی به خوبی مؤید این موضوع است که هر کدام از این روش‌ها، جنبه‌ها و زوایای خاصی از موضوع تحقیق را نشان داده‌اند و از این لحاظ مکمل یکدیگر بوده‌اند. هدف از کاربرد

- [۱۶] دوران، دانیل. ۱۹۸۳. "نظریه سیستمها". ترجمه محمد یمنی دوزی سرخابی. انتشارات آموزش انقلاب اسلامی. ۱۳۷۰. ص ۸۹.
- [۱۷] بلاوبرگ، سادوسکی و یودین. ۱۹۷۷. "نظریه سیستمها؛ مسائل فلسفی و روش شناختی". ترجمه کیومرث پریانی. تهران: نشر تندر. ۱۳۶۱. ص ۲۴۰.
- [۱۸] غفرانی، محمد باقر. ۱۳۸۵. "مسائل ساختاری نظام آموزش عالی ایران و راه‌های برون‌رفت از آن در برنامه چهارم". فصلنامه مجلس و پژوهش. ۱۰(۴۱). صص ۷۳-۱۰۰.

- [19] European Commission. 2003. "Higher education in Europe". Available in: <http://europa.eu.int/comm/education/higher>. (consulted 15 June 2008).
- [20] European Commission. 2006. "Delivering on the modernisation agenda for Universities: Education, research and innovation".—Communication from the commission to the council and the European Parliament. 12.09.2009. http://ec.europa.eu/education/higher-education/doc1320_en.
- [21] Gornitzka, A., & Maassen, P. 2000. "National policies concerning the economic role of higher education". *Higher Education Policy*. 13(3). Pp 225–30.
- [22] Millett, J. D. 1978. "New Structures of Campus Power". San Francisco: *Jossey-Bass*.
- [23] Dill, D. D. 1999. "Academic Administration: The Nature of Academic Organization". Utrecht: *LEMMA Publisher*. pp 9-30.
- [24] Baldrige, J. 1971. "Power and Conflict in the University". New York: *John Wiley*.
- [25] Cohen, M. D. & March, J. G. 1974. "Leadership and Ambiguity: The American College President". New York: *McGraw-Hill/Carnegie Commission on Higher Education*.
- [26] Mintzberg, H. 1979. "The Structuring of Organizations". Englewood Cliffs, NJ: *Prentice Hall*.
- [27] Clark, B. R. 1998. "Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of Transformation". Oxford: *Pergamon Press*.
- [28] Tjeldvoll, A. 2002. "The Service University in the Knowledge Economy of Europe". in Dewatripont, M., Thys-Clemet, F. and Wilkin, L.(eds.). *The Strategic Analysis of Universities: Microeconomic and Management Perspectives*. Bruxelles: *Universite Libre de Bruxelles*. pp 85-110.
- [29] Marginson, S. and Considine, M. 2000. "The Enterprise University: Power, Governance and Reinvention in Australia". UK: *Cambridge University Press*.
- [30] Aderson, D., & Johanson, R. 1998. "Higher education autonomy in European universities". Center for continuing education, The Australian National university, Department of employment, Education, Training and Youth Affairs, April.
- [31] Beltran, Yolima Ivonne. 2003. "University autonomy in culombian public universities". *ProQuest Dissertations and Theses (PQDT)*.

References

منابع

- [۱] فراستخواه، مقصود. ۱۳۸۸. "استقلال دانشگاهی؛ تحولات مفهومی و چالش‌های جهانی آن". مجموعه مقالات رویکردها و چشم اندازهای نو در آموزش عالی. پژوهشکده مطالعات فرهنگی اجتماعی. صص ۹۴-۳۶۱.
- [۲] آراسته، حمید. ۱۳۸۴. "تکامل آموزش عالی: تحولات تاریخی و مشکلات پیش روی کشورهای در حال توسعه". فصلنامه رهیافت. ۳۶(۱). صص ۱۵-۵.
- [۳] ذاکر صالحی، غلامرضا. ۱۳۸۸. "بررسی ابعاد حقوقی و مدیریتی استقلال دانشگاه‌ها در ایران (موضوع ماده ۴۹ قانون برنامه چهارم توسعه) و تدوین راهکارهای اجرایی تحقق آن". فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی. ۱۵(۵۳). صص ۱۰۶-۷۹.
- [۴] باباخانی، جعفر. ۱۳۸۵. "استقلال اعطائی به مؤسسات آموزش عالی؛ فرصت یا تهدید". فصلنامه مطالعات حسابداری. ۵(۸). صص ۵۳-۳۰.
- [۵] ذاکر صالحی، غلامرضا و همکاران. ۱۳۸۹. "بررسی دیدگاه مدیران مراکز علمی کشور در زمینه استقلال دانشگاهی در ایران". فصلنامه انجمن آموزش عالی ایران. ۳(۱). صص ۵۹-۳۳.
- [۶] سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور. ۱۳۸۳. "قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران". انتشارات سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی.
- [7] Gornitzka, A., Maassen, P., Olsen, J. P., & Stensaker, B. 2007. "Europe of Knowledge: Search for a New Pact". *University dynamics and European integration*. pp 181-214.
- [8] Dobbins, M., & Knill, C. 2009. "Higher education policies in Central and Eastern Europe: convergence toward a common model?". *Governance*. 22(3). pp 397-430.
- [9] De Boer, H., Enders, J., & Schimank, U. 2007. "On the way towards new public management?". *The governance of university systems in England, the Netherlands, Austria, and Germany*. pp 137-152.
- [10] De Boer, H., Jongbloed, B., Enders, J., & File, J. 2011. "Progress in higher education reform across Europe: Governance and Funding reform". *Centre for Higher Education Policy Studies*.
- [11] Dobbins, M., Knill, C., & Vogtle, E. M. 2011. "An analytical framework for the cross-country comparison of higher education governance". *Higher Education*. 62(1). pp 665-83.
- [12] De Boer, H., Enders, J., & Leisyte, L. 2007. "Public sector reform in Dutch higher education: The organizational transformation of the university". *Public Administration*. 85(1). Pp 27–46.
- [13] Estermann, T., & Nokkala, T. 2009. "University autonomy in Europe: Exploratory study". Brussels: *European University Association*.
- [14] Estermann, T., Nokkala, T. & Monika Steinel 2011. "University autonomy in Europe 2: the scorecard". *European university association*.
- [۱۵] برتالنی، لودویک. ۱۹۷۳. "مبانی، تکامل و کاربردهای نظریه عمومی سیستمها". ترجمه کیومرث پریانی. نشر تندر. ۱۳۶۶. ص ۲۲۹.

مهم این دوره تأکید بر نظام متمرکز اجرایی و مدیریتی در اداره کشور بود [۳۳].

• قانون برنامه دوم توسعه

قانون برنامه دوم توسعه برای سال‌های ۷۴ تا ۷۸ مصوب شده بود. یکی از موارد قابل توجه در قانون برنامه دوم توسعه، توجه به موضوع عدم تمرکز و مشارکت مردم و نهادهای خصوصی و تعاونی در ارائه خدمات عمومی می‌باشد [۳۴].

• قانون برنامه سوم توسعه

قانون برنامه سوم توسعه برای سال‌های ۷۹ تا ۸۳ تدوین شده است. موارد مرتبط با نظام آموزش عالی در فصل یازدهم این قانون با نام توسعه علوم و فناوری مورد توجه قرار گرفته است. از موارد مهم در قانون برنامه سوم توسعه، تغییر نام وزارت فرهنگ و آموزش عالی به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری بود که همین تغییر نام نشان‌دهنده تغییراتی در ذهنیت افراد مسئول در نظام برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری کشور در راستای تمرکز امور مرتبط با برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری در سطح ستاد و وزارتخانه و تفویض امور اجرایی و عملیاتی به واحدهای صنفی همانند دانشگاه‌ها می‌باشد [۳۵].

• قانون برنامه چهارم توسعه

قانون برنامه چهارم توسعه برای فاصله سال‌های ۸۴ تا ۸۸ کشور تدوین شده است. بند الف ماده ۴۹ این قانون از آنجایی که سرآغازی برای استقلال دانشگاه‌ها به شمار می‌رود بسیار مهم است [۳۶].

• قانون برنامه پنجم توسعه

قانون برنامه پنجم توسعه برای سال‌های ۸۹ الی ۹۳ تهیه و تدوین شده است. لازم به ذکر می‌باشد که حوزه آموزش عالی در ذیل فصل دوم این قانون که مرتبط با علم و فناوری است، مورد اشاره قرار گرفته است. خوشبختانه یکی از ویژگی‌های مشترک بین برنامه چهارم و پنجم توسعه، توجه به موضوع علم و فناوری و بخصوص نظام آموزش عالی است. قانون استقلال دانشگاه‌ها نیز در برنامه پنجم توسعه و در ذیل بند ب ماده بیستم این قانون به تصریح مورد اشاره قرار گرفته است [۳۷].

[32] Levy, D. C. 1980. "Accountability: University and government in Mexico". *Autonomy in an authoritarian system*. Praeger.

[۳۳] اسناد برنامه اول توسعه. ۱۳۸۴. فصلنامه مجلس و پژوهش. ۹(۳۸). ص ۲۵.

[۳۴] اسناد برنامه دوم توسعه. ۱۳۸۴. فصلنامه مجلس و پژوهش. ۹(۳۹). ص ۳۰.

[۳۵] سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور. ۱۳۷۹. "قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران". تهران: انتشارات سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی.

[۳۶] سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور. ۱۳۸۳. "قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران". تهران: انتشارات سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی.

[۳۷] معاونت نظارت راهبردی ریاست جمهوری. ۱۳۸۹. "قانون برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران". تهران: انتشارات معاونت نظارت راهبردی ریاست جمهوری.

[۳۸] مهدوی مزده، محمد و همکاران. ۱۳۹۲. "تعیین شاخص‌های تأثیرگذار در کارآفرین بودن دانشگاه‌های دولتی ایران و رتبه‌بندی دانشگاه‌ها از این منظر". فصلنامه سیاست علم و فناوری. ۶(۱). صص ۸۱-۱۰۰.

[۳۹] عباسی، بدری و همکاران. ۱۳۸۸. "تحقیق کیفی پیرامون تأثیر رویکرد تجاری‌سازی بر ارزش‌های سنتی دانشگاه". فصلنامه سیاست علم و فناوری. ۲(۲). صص ۶۳-۷۶.

پیوست [برنامه‌های توسعه]

• قانون برنامه اول توسعه

برنامه اول توسعه به نوعی اولین تجربه برنامه‌ریزی توسعه در دوره بعد از پیروزی انقلاب اسلامی به شمار می‌رود. حوزه زمانی مصوب برای برنامه اول توسعه سال‌های ۶۸ تا ۷۲ در نظر گرفته شده است. به دلیل مقارن بودن شروع برنامه اول توسعه با اتمام جنگ تحمیلی، لذا یکی از مهمترین ابعاد مورد توجه این برنامه، بازسازی خرابی‌های ناشی از جنگ و اداره کشور با منابع محدود ناشی از درآمدهای نفتی بود. از جمله ویژگی‌های

Content Analysis of Higher Education Program's with a Focus on Structural and Functional Changes of Academic Autonomy

Ahmad Fathollahi^{1*}, Mohamad Yamani², Zahra Sabaghian², Maghsoud Farasatkah³, Mohamadeh Ghasi Tabatabaei⁴

1-PhD student of psychology and education department, Shahid Beheshti university, Faculty of Payameh Noor University, Tehran, Iran

2- Professor of psychology and education department, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran.

3-Assistance professor of institute for research and planning in Higher Education, Tehran, Iran.

4-Professor of social science department, Tehran University, Iran.

Abstract

This study examines the structural and functional changes of higher education autonomy in five years higher education program's documents science the Islamic revolution of Iran. Theoretical basis of this study is a combination of system theory and theories presented in the ground of higher education governance models and functions of higher education autonomy. The purpose of researcher in this study was to investigate and describe the process of structural (governance models in higher education) and functional changes of Iranian higher education autonomy during the five developmental programs. For this purpose, quantitative content analysis approach and interview is used. The content analysis Prevalence of issues related to higher education governance models and functions of academic freedom in the context of the five development programs. The purpose of the interview and its position in this research are to collect complementary information related to the research subject and explain and the findings

of the research. The statistical population of content analysis is the documents related to the five developmental programs in the country. Research Examples include on the statistical population. The tool used for content analysis includes coding worksheets for three models of governance and functions of higher education autonomy. To analyze the data descriptive and inferential statistics such as the chi-square test was used. In the interview, the researcher collected data from semi-structured questions. The sample consisted of thirty experts who conducted the study were chosen. For the analysis of interview closed questions, chi-square test, kruskal-wallis and U mann-whitney test was used to. The research findings are presented in three sections that in the first part, the findings of the content analysis, in the second part, the findings from the interviews with experts and in the third section, comparing the findings of the content analysis with interviews are discussed. In general, a look at the progression of structural (models of governance in higher education) and functional changes of higher education autonomy within five developmental programs, it is considered a change in the orientation and attitudes of planners and policymakers from state-centered models of governance to the Humboldt and market-oriented models occurred that in consequence of this change of attitude, attention to some of the higher education autonomy functions in the third, fourth and fifth developmental programs, has been more than other developmental programs. Positive correlation indicates that the interaction between structural and functional aspects of higher education autonomy during developmental programs.

Keywords: university autonomy, higher education governance models, systems theory, the functions of university autonomy, content analysis and interviews.

* Corresponding author: ahmadfathollahi@yahoo.com